

ERIK MANNICHE

NOVÉ VÝVOJOVÉ TRENDY VYBRANÝCH RODINNÝCH ZNAKŮ V DÁNSKU

Tato stať podává přehled některých hlavních změn, které se objevily v dánském rodinném systému od poloviny 60. let našeho století. Týkají se především těchto tří oblastí: reprodukce a umělých přerušení těhotenství, sňatečnosti a nesezdaného soužití (unmarried cohabitation) a konečně rozvodovosti. Čtvrtou dimenzí, v níž došlo k podstatné změně, je oblast emancipace žen, o níž však v této stati nepojednáváme. Pouze na okraj poznamenáváme, že a) je historickou tradicí, že ve Skandinávii byl vyšší stupeň rovnoprávnosti mezi mužem a ženou než na evropském kontinentě; b) během uplynulých 20 let byla tato rovnoprávnost dále rozvíjena. Zatím ještě nelze tvrdit, že by bylo dosaženo úplné rovnosti mezi mužem a ženou — právně samozřejmě ano, realita je však dosud jiná. Přesto ale při srovnání Dánska (a vlastně celé Skandinávie) s ostatními evropskými zeměmi, USA a dalšími státy vypadá otázka rovnoprávnosti pro Dánsko velmi příznivě.

Vše, co píšeme o vývoji rodinných charakteristik o Dánsku, platí více méně i o naší sousední zemi, Švédsku, a do jisté míry i o Norsku.

REPRODUKCE A UMĚLÁ PŘERUŠENÍ TĚHOTENSTVÍ

Pokles fertility započal v Dánsku ve druhé polovině 19. století, čistá reprodukce pak v období 1930—1965 oscilovala zhruba mezi 950 a 1230.

* Erik Manniche je profesorem Sociologického institutu Univerzity v Kodani. Zabývá se dánskou sociologií rodiny, na toto téma zpracoval řadu prací, které byly publikovány v nejrůznějších zemích světa. Stať, kterou uveřejňujeme, byla napsána speciálně pro tento sborník během studijního pobytu autora na katedře ML sociologie FF UJEP v Brně. Publikací této statě chceme nejen informovat naši sociologickou veřejnost o nových trendech v rodinném chování v Dánsku, ale chceme tím i přispět k dalšímu prohlubování dobrých vztahů, které byly mezi brněnskou katedrou ML sociologie a kodaňským sociologickým institutem navázány zcela v duchu „Programu kulturních, školských a vědeckých vztahů mezi vládou Dánského království a vládou ČSSR, uzavřeného dne 24. března 1983 v Kodani.

(Poznámka redakce)

Ještě během první poloviny 60. let byla reprodukce obyvatelstva v Dánsku na poměrně stálé úrovni s průměrným počtem 2,6 dětí na ženu. V současnosti (1981) je hodnota tohoto údaje 1,4, což znamená pokles o 45 %.

Od r. 1966 nastal velice hluboký pokles fertility. Je zachycen v tabulce 1. Celková fertilita měla v Dánsku v r. 1981 hodnotu 437, což je nejnižší

Tabulka 1. Reprodukce obyvatelstva v Dánsku 1931—1981

Rok (období)	Hrubá míra reprodukce	Čistá míra reprodukce	Populační přírůstek
1931—35	1044	936	8,2
1936—40	1055	963	7,4
1941—45	1279	1178	11,6
1950	1257	1182	8,7
1960	1241	1201	7,7
1965	1266	1231	8,1
1966	1271	1239	8,5
1967	1144	1118	7,3
1968	1025	1000	4,9
1969	966	944	6,2
1970	948	927	6,9
1971	987	965	6,0
1972	990	970	6,1
1973	934	915	6,7
1974	924	908	2,6
1975	938	921	2,5
1976	844	829	2,9
1977	807	794	3,4
1978	811	797	2,8
1979	779	766	2,0
1980	754	742	0,3
1981	703	691	-1,0

Pramen: Befolkningens bevægelse 1983

hodnota, která kdy byla v Dánsku registrována. Je známo, že pokud má dojít k pouhé reprodukci populace, musí mít čistá reprodukce přinejmenším hodnotu 1000 — v Dánsku dnes bilance fertility a mortality dává údaj o čisté reprodukci 691, což je téměř o 1/3 pod hladinou reprodukčního minima (30,9 %). Tato skutečnost může vyznívat dramaticky, je však třeba si uvědomit, že pracujeme s trendy a jevy, které vyžadují několik let na to, aby způsobily výrazné sociální efekty.

Vývoj, jenž jsme si popsali, může být spojen s některými vývojovými

trendy ve společnosti: a) lepší znalost a širší používání antikoncepčních prostředků (teprve od 50. let začaly dánské úřady projevovat jistý zájem o tuto záležitost) a jejich nové a efektivnější metody; b) zvýšená participace žen na trhu pracovních sil; c) feministické hnutí, které problematizovalo formulaci tradiční ženské role — nové aspirace žen dnes již nejsou kompatibilní s extenzivní porodností a pouhou výchovou dětí jako tomu bylo dříve.

Došlo také ke změně společenských norem. Smysl života žen přestal být spatřován především v rodinných aktivitách a ve skutečnosti se dnes již nepovažuje za deviantní či „abnormální“, pokud se žena nechce vdát či nechce mít děti.

Samotný pokles fertility v Dánsku není příliš zajímavý, vždyť podobný vývoj lze pozorovat v mnoha evropských zemích. Bývá však obvyklé, že pokles porodnosti je doprovázen zvýšením potratovosti (legální či nelegální) — a tento stav v Dánsku nenastal, spíše naopak.

Od r. 1866 Dánsko postupně liberalizovalo své zákony týkající se umělých přerušení těhotenství (Manniche 1982) a v r. 1973 byl zaveden volný přístup k umělému přerušení těhotenství. Většina dánských obyvatel tento krok schvalovala. Podstoupení interrupce neznamena dnes žádné stigma a na ženy není vykonáván sebemenší sociální či neformální nátlak, aby těhotenství nepřerušovaly a dítě donosily.

Vývoj potratovosti od r. 1973 je zachycen v tabulce 2. Z tabulky je vidět, že po vrcholu v r. 1975, kdy se teprve projevilo plné fungování nového zá-

Tabulka 2. Legální přerušení těhotenství v Dánsku 1973—1981

	Počet porodů	Počet potratů	Potraty na 1000 žen (15—49 let)
1973	71 895	16 356	14,2
1974	71 327	24 868	21,2
1975	72 071	27 888	23,7
1976	65 267	26 842	22,7
1977	61 878	25 662	21,6
1978	62 036	23 699	19,7
1979	59 464	23 193	19,1
1980	57 293	23 334	19,0
1981	53 089	22 779	18,5

Pramen: tamtéž

kona o potratech, došlo v dalších letech k postupnému snižování potratovosti. Vysvětlení tohoto poklesu se současným snížením porodnosti je možno nalézt ve všeobecné aplikaci efektivní antikoncepce v dánské populaci.

Tabulka 2 také ukazuje absolutní počty porodů a vynucených potratů. Juxtapozice těchto dvou číselných řad, ačkoliv je běžná (především v lékařské a politické literatuře), je obvykle zcela bezvýznamná, pokud ovšem nechceme vést „nativistickou argumentaci“ (Trost, Manniche 1984); zde tyto dvě řady slouží k tomu, aby ukázaly velikost poklesu obou jevů; odkazují spíše na vliv zlepšení antikoncepce.

SŇATEČNOST A NESEZDANÁ KOHABITACE

Sňatečnost je další proměnná, která prodělala výraznou změnu. Běžný způsob, jak popsat sňatečnost, je pomocí tabulek sňatečnosti.

Tabulka 3 ukazuje, jak se 10 000 svobodných 18letých mužů a 10 000 svobodných 15letých žen ožení a provdá během určitého časového úseku.

Tabulka 3. Sňatkové tabulky pro neprovdané muže a ženy v období 1961—1965 a v r. 1981

věk	1961—1965		1981	
	muži	ženy	muži	ženy
15		10 000		10 000
18	10 000	9 556	10 000	9 952
20	9 594	7 547	9 945	9 952
25	4 238	2 014	8 443	6 782
30	1 609	843	5 924	4 484
35	980	592	4 536	3 531
40	773	503	3 888	3 093
45	687	465	3 580	2 865
50	647	446	3 415	2 742

Pramen: Befolkningens bevagelser (různé svazky)

Před začátkem poklesu sňatečnosti v polovině 60. let pouze 8% žen a 16% mužů bylo ještě ve věku 30 let svobodných, ve věku 50 let to bylo 4% žen a 6% mužů. V r. 1981 však plných 45% žen a 59% mužů neprošlo do věku 30 let sňatkem, v 50 letech to bylo ještě 27% žen a 34% mužů.

Pokles sňatečnosti neindikuje pokles přitažlivosti manželského způsobu života. Zvýšení počtu nesezdaných soužití totiž více než kompenzuje snížené počty formálních (tradičních) sňatků. Dnes žije 73% žen a 77% mužů ve věku 20 a více let v dyadickém vztahu — ať už s oddacím listem nebo bez něho. Je to nejvyšší podíl od r. 1800. Soužití bez sňatku přitom není tak úplně novým fenoménem v Dánském království. Praxe předmanželských sexuálních vztahů existuje jako institucionalizovaný zvyk už celá staletí (Hansen 1957, Manniche, Svalastoga 1969); ovšem kohabitace místo manželství je nový trend. Dnes nelze považovat nesezdané soužití místo manželství za sociálně deviantní chování. Stalo se tak běžným, že musí být akceptováno jako nová sociální instituce (Trost 1979).

Výskyt tohoto jevu ukazuje tabulka 4. V r. 1982 bylo ze všech párových soužití 83,5% formálních sňatků a 16,5% nesezdaných kohabitací. Tabulka rovněž ukazuje, že se objevil jistý malý nárůst v celkovém počtu dyád z 1 300 000 na 1 363 000.

Nesezdanou kohabitaci zjišťujeme ve všech sociálních třídách a věkových skupinách (nejčastěji mezi osobami do 40 let). Je důležité si uvědomit, že tato forma soužití není negativně hodnocena, podobně jako v případě svobodných matek a jejich dětí, a nedochází ani k právní či sociální

Tabulka 4. Počty tradičních manželství a nesezdaně kohabitujiících párů v Dánsku v letech 1974–1982 (v tisících)

Rok	a manželství	b nesezdané koh.	c $b \times 100 / a + b$
1974	1 200	100	7,7
1976/77	1 190	170	12,5
1977	1 181	171	12,7
1978	1 171	173	12,9
1980/81	1 158	201	14,7
1981/82	1 152	224	16,3
1982	1 138	225	16,5

Pramen: Manniche a Trost (1983).

diskriminaci. Neexistuje také žádný morální či sociální nátlak ke sňatku; oddací list totiž nezvýhodňuje manželství při získávání bytu a neposkytuje ani jiná privilegia.

Ve více než $\frac{1}{3}$ nesezdaných kohabitací vyrůstají děti a podíl párů s dětmi se zvýšil mezi lety 1974 a 1982 z 30 % na 37 %. Podíl narozených mimo manželství se pochopitelně zvýšil také. Od roku 1900 do roku 1970 se pohyboval podíl mimomanželských porodů stabilně mezi 7–11 %, ale potom se postupně zvyšoval, až v roce 1981 činil 36 %. Je třeba si však uvědomit, že většina dětí narozených svobodným matkám vyrůstá v „rodině“ se dvěma dospělými osobami, které však nemusí být formálně sezdány.

Mohli bychom se zeptat: proč spolu partneři pouze žijí, aniž by uzavřeli manželský svazek? Mohli bychom se však i otázat: a proč by měli uzavírat sňatek? Jak již bylo řečeno, v Dánsku neexistuje žádný sociální, náboženský či politický nátlak na uzavírání sňatků, sňatek také nepřináší žádné ekonomické výhody. Jedinou výhodu mají sezdané páry v případě zániku svazku. Pokud je jeho příčinou smrt jednoho z partnerů, dědický zákon ukládá vdově (vdovci) nižší daň než v případě svazku nesezdaného. V případě dítěte ovšem neexistuje žádný rozdí, neboť i dítě narozené mimo manželství dědí přesně tolik, jako dítě manželské a dostane stejný podíl jako ostatní děti, které měli rodiče v předcházejícím manželství nebo mohou mít v manželství budoucím. Pokud je manželství ukončeno rozvodem, zákon určí majetkové vyrovnání podle jasně formulovaných pravidel. V případě nesezdané kohabitace žádná taková pravidla neexistují a může se stát, že silnější partner získá více, než by mu náleželo. Zájmy dvou lidí uzavírajících sňatek nebo začínajících nesezdané soužití jsou ovšem obvykle docela jiné, než aby uvažovali, co se stane v případě rozvodu.

Často je kladena otázka, zda kohabitujiící partneři přece jen po nějaké době sňatek neuzavřou. Odpověď dosud neznáme, ale zdá se, že ve většině případů se tak nestane, jak ukazují výsledky výzkumu naznačené v tabulce 5. Ve výzkumu nebyla zjištěna ani korelace mezi intencí ke sňatku u nesezdaně kohabitujiících párů a přítomností dětí. Navzdory tomu, že je dnes více těch, kdož tvrdí, že se později neprovdají či neožení, a méně

Tabulka 5. Úmysl později uzavřít sňatek u nesezdaných soužití (v letech 1972 a 1982) v %

Úmysl uzavřít sňatek	1972	1982
Možná uzavřou sňatek	43	30
Neuzavřou sňatek	27	35
Nevědí	30	35
	100	100

těch, kteří by se snad později pro sňatek mohli rozhodnout, nemáme žádný důvod očekávat, že nesezdaná kohabitanace nahradí tradiční formu sňatkem potvrzeného soužití. Zdá se mnohem pravděpodobnější, že nesezdaná kohabitanace se stane novou sociální institucí fungující vedle tradiční instituce manželské.

ROZVODY A DĚTI

Stejně jako v ostatních částech Evropy byl rozvod v Dánsku v 19. století vzácným a zavrhaným jevem. Ale stejně jako na evropském kontinentě i v Dánsku se rozvodovost na konci 19. století zvýšila, současně se sekularizací, zvýšeným individualismem, urbanizací a oslabením tradičních hodnot a norem. Tento nárůst trval v Dánsku do roku 1950, v období 1950—1968 se rozvodovost udržovala na poměrně stálé úrovni (dokonce se nepatrně snížila), ale potom začal opětovný pozvolný růst, jak je vidět z tabulky 6.

Přibližně do roku 1975 je míra rozvodovosti měřena jako počet rozvodů na 1000 existujících sňatků zcela adekvátní. Ovšem v současnosti, v době

Tabulka 6. Rozvody na 1000 existujících manželství (1921—1981)

Období	míra rozvodovosti	Období	míra rozvodovosti
1921—25	2,6	1971	10,8
1926—30	3,2	1972	10,9
1931—35	3,7	1973	10,5
1936—40	4,2	1974	11,0
1941—45	5,5	1975	10,6
1946—50	7,3	1976	10,5
1951—55	6,3	1977	10,8
1956—60	5,8	1978	10,6
1961—65	5,7	1979	10,7
1966—70	6,7	1980	11,2
		1981	12,2

Tabulka 7. Tabulky rozpadovosti manželství pro prvá 4 léta trvání manželství (sňatky uzavřené v letech 1950–75)

Délka trvání sňatků uzavřených v r.	Počet sňatků	Míra rozpadovosti (počet na 10 000)		
		Rozvod	Smrt	Celkem
1950				
0 roků	10 000	27	18	45
1 rok	9 955	85	18	103
2 roky	9 852	120	20	140
3 roky	9 714	164	19	183
4 roky	9 536	162	22	184
1955				
0 roků	10 000	28	15	43
1 rok	9 957	71	15	86
2 roky	9 871	118	16	134
3 roky	9 739	159	16	175
4 roky	9 568	151	20	171
1960				
0 roků	10 000	27	12	39
1 rok	9 961	74	13	87
2 roky	9 874	126	14	140
3 roky	9 736	165	14	179
4 roky	9 562	162	13	175
1965				
0 roků	10 000	20	10	30
1 rok	9 970	65	11	76
2 roky	9 894	116	12	128
3 roky	9 767	190	12	201
4 roky	9 570	214	13	227
1970				
0 roků	10 000	49	11	60
1 rok	9 940	149	12	161
2 roky	9 780	242	12	274
3 roky	9 512	298	13	311
4 roky	9 216	291	14	305
1975				
0 roků	10 000	65	11	76
1 rok	9 924	156	12	168
2 roky	9 757	314	12	326
3 roky	9 439	307	14	321
4 roky	9 136	323	14	337

rychlých změn — především silného poklesu sňatečnosti od roku 1966 a nárůstu počtu rozvodů především mezi mladšími věkovými skupinami — je mnohem užitečnější sledovat rozvodovost v kohortě podle délky let od sňatku. Tak je také konstruována *tabulka 7*. Z prostorových důvodů uvádíme pouze údaje o rozvodech pro prvá 4 léta od sňatku, ale i tato data mnohem lépe ilustrují vývoj sledovaného jevu v čase, než jak to činí *tabulka 6*. Poznamenejme jenom, že během posledních 25 let (1958—1982) doba trvání manželství zaniklých rozvodem byla neobyčejně stálá: 28 % trvalo do 4 let, 25—28 % trvalo 5—9 let, 17—19 % 10—14 let, 11—13 % 15—19 let a 15—16 % 20 a více let.

Kromě rozpadu oficiálních manželství dochází i k rozpadu párů žijících nesezdaně. Nemáme systematická data o jejich „rozvodovosti“, ale na základě menších výběrových šetření je možno se domnívat, že tato míra je přibližně stejná jako u manželství oficiálních. Hovoříme-li proto o rozvodovosti, je nutno mít na paměti i páry žijící nesezdaně. Jejich existence způsobuje, že dánské (ale i švédské) statistiky týkající se rodinného stavu mohou být nepřesné.

Zákon o manželství (z r. 1970) stanovil, že manželé se především musí dohodnout, kdo převezme výchovu dítěte (nebo dětí); dále se musí dohodnout o rozdělení majetku a o výživném na dítě. Pokud se dohodnou, rozvod je proveden administrativně, s výjimkou případů, kdy obsah dohody by byl evidentně nerozumný nebo směřoval proti blahu dítěte. Pokud se rodiče nemohou dohodnout, rozhodnutí učiní soud, který bere v úvahu především to, aby byly dítěti zajištěny ty nejlepší podmínky. Asi 85 % ze všech rozvodů je provedeno administrativní cestou, 15 % je vyřizováno soudně (Koch-Nielsonová 1983). Důvodem pro jednání soudu jsou většinou neshody v otázce přidělení dítěte.

Současný zákon dále vyžaduje, aby bylo respektováno přání dítěte, je-li mu více než 12 let, s kým chce dále žít. V praxi se ovšem může brát v úvahu i přání dítěte mladšího, účelem je neporušit existující vazbu na otce či matku.

Tradičně bylo dítě po rozvodu svěřováno matce, v případě dítěte velmi malého se jednalo vlastně o pravidlo. Předpokládalo se, že matka je přirozeným způsobem lépe kvalifikována pro výchovu dítěte. Přidělení dítěte

Tabulka 8. Přidělení dítěte po rozvodu jednomu z rodičů v r. 1981.

	Věk dítěte v době rozvodu						Celkem
	do 1 r.	1—2	3—6	7—10	11—14	15—17	
Dítě přiděleno muži	1	9	11	18	22	26	16
Dítě přiděleno ženě	99	91	89	82	78	74	84
Celkem	100	100	100	100	100	100	100
Počet dětí	98	509	1145	1017	816	554	4439

po rozvodu není příslušnými úřady pravidelně sledováno, poslední údaje máme z roku 1971 a jsou uvedeny v *tabulce 8*.

Skutečnost, že ve velké většině případů získává po rozvodu dítě matka, odráží jak starou tradici, tak pravděpodobně i fakt, že ženy jsou vskutku lépe schopny zvládnout výchovu dítěte — v naší kultuře je tomu tak jednoduše proto, že žena je již s tímto cílem socializována, zatímco muž je orientován na profesní aktivity a zabezpečení rodiny.

Od r. 1971 se podíl otců, jimž bylo po rozvodu svěřeno dítě do výchovy, zvýšil. Tento vývoj se ukazuje být jedním z nezamýšlených efektů ženského emancipačního hnutí — muži se dožadují „zrovnoprávnění“ ve věcech přidělování dítěte po rozvodu. Současně se zmenšuje rozdíl mezi mužskou a ženskou rolí v domácnostech a muži se stále více účastní nejen domácích prací, ale i výchovy dítěte.

ROZVOD, ADJUSTACE RODINY A DELIKVENCE

Jelikož situace dětí po rozvodu nebyla zatím považována za větší sociální problém, nebyl v této oblasti veden žádný systematický výzkum, i když psychologové čas od času prohlašují na základě svých studií, že rozvod má často za následek stresové a úzkostné stavy u dítěte, a učitelé tvrdí, že děti rozvedených rodičů mají často ve škole špatné chování a ve výsledcích zaostávají za ostatními. Jak psychologové, tak učitelé se ovšem zabývali velmi malými dětmi nebo mladými adolescenty.

V Dánsku ovšem máme rozsáhlou datovou bázi o rozvodech, rodinné adjustaci a kriminálním chování z longitudinálního výzkumu, který nese název „Metropolitní projekt“ (Project Metropolitan) (Svalastoga 1976, Hogh a Wolf 1981, Wolf 1983). Je prováděn skupinou sociologů Sociologického institutu Univerzity v Kodani. Sleduje přibližně 12 000 chlapců, kteří se narodili v r. 1953 v kodaňské metropolitní oblasti. Využívá záznamů matrik, škol, rozhovorů se vzorkem vybraných matek, údajů kriminální ústředny atd.

Tabulka 9 vypovídá o delinkvenčních záznamech sledovaných hochů do r. 1975, kdy dosáhli věku 22 let; rodinný stav jejich matek je však vztažen k r. 1968, kdy bylo těmto hochům 15 let. *Tabulka* je zjednodušena pouze na vdané a rozvedené a na ty, kdo trestní zákon porušili a kdo ne.

Zjišťujeme, že chlapci z rodin rozvedených se dopustili trestního činu přibližně dvakrát častěji než hoši z rodin nerozvedených. Celkem mělo do

Tabulka 9. Záznam o delinkvenci v r. 1975 podle rodinného stavu matky v r. 1968, kdy hochům bylo 15 let (v %).

Rodinný stav matky v r. 1968	Žádný trestný čin	Porušení trest. zák.	N
Vdaná	81	19	2 192
Rozvedená/odloučená	63	37	190
N =	1 901	487	2 382

svých 22 let záznam v trestním rejstříku 20 % sledovaných kodaňských hochů. Většinou se jednalo o přečiny proti vlastnictví (krádeže); akty násilí jsou v Dánsku poměrně vzácné. Samozřejmě, že rozvod samotný nebo dokonce skutečnost, že dítě vyrůstá pouze s jedním z rodičů, nemohou vysvětlit diference v míře trestné činnosti. Spíše se jedná o další faktory,

Tabulka 10. Trestní činnost v r. 1975 u chlapců narozených v r. 1953 podle matčiny spokojenosti v manželství v r. 1968

Spokojenost matky s manželstvím	Zádný trestný čin	Porušení trest. zák.	N
Vzala by si téhož muže	84	16	1 061
Vzala by si někoho jiného nebo by se nevdala vůbec	68	32	1 932
N =	1 578	358	271

kteří tuto skutečnost doprovázejí, nacházíme totiž i značné rozdíly v trestné činnosti u chlapců, jejichž rodiče sice neprošli rozvodem, ale vykazují různou úroveň rodinného soužití a různou míru uspokojení z rodinného života. (Viz tabulku 10.)

Je zcela zjevné, že rodiče neprošli rozvodem jsou nejlepší ochranou před trestní činností svých dětí — ovšem pouze v případě, že rodiče jsou ve svém manželství přiměřeně šťastni a spokojeni. Tedy pouhá skutečnost, že dítě vyrůstá v rodině s oběma rodiči, ještě — zdá se — neznamená adekvátní prevenci proti možnosti sociálně deviantního chování.

Uvedené tabulky naznačují, že celková indiference k rozvodům a jejich následkům v Dánsku nemusí být zcela ospravedlnitelná. Naznačují dále to, že tradiční dánský důraz na ekonomický a materiální dostatek v rodinách může být příliš úzký a že je dosahován za cenu jiných kvalit rodinného života.

ZÁVĚRY

Hlavní důvod, proč rozvod není v Dánsku považován za větší sociální problém, je to, že stát na sebe vzal velkou část funkcí, které dříve ležely na bedrech rodiny. Jednotlivci, i rodiny, kteří se ocitnou v nedostatku, mohou dnes získat širokou paletu ekonomických podpor ze státních zdrojů — a platí to i pro matky bez manželů. Jiným důležitým důvodem je to, že na rozvodu nebo na osamělém rodiči neleží sociální stigma.

Z individualistické orientace Dánů vyplývá i absence sociálního tlaku na konformitu v nejrůznějších dimenzích sociálního života, na rozdíl od ji-

ných kultur rodinně více orientovaných. Mnohé aktivity, které jsou v jiných kulturách považovány za negativní nebo jsou stigmatizovány, jsou v Dánsku vnímány indiferentně. Platí to nejenom o rozvodech — ve skutečnosti je instituce rozvodu často percipována jako velmi užitečný sociální vynález, který umožňuje řešit problémy a konflikty, jež vznikají díky malé schopnosti lidí vycházet s jinými. Podobný indiferentní pohled spočívá na svobodné matce a jejím dítěti. Dítě svobodné matky nebo dítě rozvedené ženy necítuje žádnou diskriminaci z hlediska právního systému, školy či skupiny vrstevníků nebo nejbližšího okolí. Jakkoli poznámka na toto téma o matčině rodinném stavu či o jejím dítěti je považována za hrubě netaktní a sociálně nepřijatelnou. Ve skutečnosti ale k takové situaci nedochází, neboť pro Dány je toto téma nevýznamné a nezajímavé.

Proto také bylo dosud v této oblasti učiněno tak málo systematických a zevrubných empirických výzkumů. Jsme ovšem schopni říci, že v Dánsku žije 95—98 % dětí se svou biologickou matkou — přibližně 20 % dětí však nežije s oběma biologickými rodiči. Asi 80 % dětí žije s matkou, která je provdaná (buď za otce dítěte nebo za někoho jiného); asi $\frac{2}{3}$ dětí, které jsou ve statistikách vedeny jako děti svobodných matek, ve skutečnosti žijí v úplné rodině s oběma rodiči. Jak vidět, dánské statistiky o rodinných charakteristikách je nutno číst obezřetně.

Navzdory malé sňatečnosti (ale vysoké míře kohabitace) a vysoké rozvodovosti (i vysoké míře opakovaných sňatků) se zdá, že si Dánové rodinného života velmi cení. Neměli bychom proto vnímat dánský rodinný systém jako dezorganizaci a úpadek, ale spíše jako systém v procesu změn, které nebyly anticipovány.

Přeložil L. Rabušic

LITERATURA

Hansen, G.: *Sadelighendsforhold blandt landbefolkningen i Danmark i det attende arhundrede*. Copenhagen 1957.

Høgh, E., and Wolf, P.: *Project Metropolitan — A Longitudinal Study of 12.270 Boys in the Metropolitan Area of Copenhagen, Denmark 1953—1957*. In: Sarnoff A. Mednick, A. E. Baert and B. Ph. Bachman: *Prospective Longitudinal Research*, Oxford University Press, 1981.

Koch-Nielsen, I.: *Skilsmisser*. Danish National Institute of Social Research, Copenhagen 1983.

Manniche, E.: *Denmaakuniokeru jinkoochuuzetsu no rekishi: 1200—1979*. Jyosanpu Zasshi, 36:10, 1982 842—847, Tokyo (Induced abortion in Denmark 1200—1979).

Manniche, E. and Trost, J.: *A Methodological Comment upon „Mariages sans papiers“ au Danemark*. Sociological Microjournal, vol. 17, 1983.

Trost, J.: *Unmarried Cohabitation*. Sweden 1979.

Trost, J.: *Joint Custody — Sweden and USA*. Sociological Microjournal, vol. 14, 1980.

Trost, J. and Manniche, E.: *Abortion Measures and Ideology*. USA, 1984.

Svalastoga, K.: *Analytic Strategy in Sequential Research*. In Project Metropolitan Research Reports No. 6, Stockholm 1976.

Wolf, P.: *Delinquent Boys and Family Relations*. Micro Publications: Social Science Series, vol. 1: Sequential Research, Copenhagen 1984.

RECENT CHANGES IN SELECTED FAMILY VARIABLES, DENMARK

Reviewing major changes in the Danish family since the mid-1960'ies, viz. reproduction, nuptiality and unmarried cohabitation and divorce it is found that net reproduction is now (1981) at a low of 0.91, down from a high of 1.239 in 1968. Natural population increase in today -0.1, after having fluctuated between 8.5 and 11.6 in the period 1931-1966.

Decrease in number of births has been accompanied by a decrease in number of induced abortions, the rate of these decreasing from high of 23.7 in 1975 to 16.8 in 1983; free voluntary abortion was made legal in 1973, illegal abortions do not occur.

Nuptiality decreased over same time period, so that today 45 % women and 59 % of men unmarried at age 30, versus 8 % and 16 % respectively in the mid-1960'ies. However, unmarried cohabitation has increased from c. 100.000 cohabiting dyads in 1974 to c. 225.000 in 1982, so that of all cohabiting dyads 17 % are not married. Unmarried cohabitation has more than compensated for decrease in formal marriages, and it is seen as a new social institution parallel to traditional marriage.

The widespread occurrence of unmarried cohabitation is also reflected in the increase in proportion of children born outside marriage, at present (1982) this proportion is 38 %. There is no social stigma attached to and no social, legal or political discrimination of unwed motherhood nor of the child.

From a stable level of 5.5-5.7 divorces per 1000 existing marriages in period 1950-1986 the rate has steadily increased since then, to 12.4 in 1982. At divorce of child(ren) is traditionally and usually (c. 80 % of cases) given to the mother; legal joint custody as is found in e.g. Sweden, Norway, USA, etc. is not possible in Denmark.

It is suggested that part of the explanation of the changes observed may be found in the changed position of women, e.g. her better education and increased participation in the labor force; the improved material standard of living; and in the new women's movement that has questioned the traditional female role. In general, the value of familism is no longer dominant to same extent as earlier.